

УДК 347.63:347.948

Т. С. Супрун

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА

На підставі аналізу судової практики у справах про визнання та оспорування батьківства досліджено значення висновку експерта як засобу доказування. Розкрито особливості оцінки висновку експерта судом під час розгляду таких справ. Підсумовано, що хоча висновок експерта не має для суду наперед встановленого значення й оцінюється у сукупності з іншими доказами, тут він має вирішальне значення, оскільки предмет доказування у цих справах має біологічну природу, а обставини справи, на які посиляються сторони в обґрунтування своїх позовних вимог, не є очевидними.

Ключові слова: висновок експерта, оспорування батьківства, визнання батьківства, судова експертиза, докази, доказування, оцінка доказів судом, допустимість доказів, належність доказів, достовірність доказів.

Постановка проблеми. Аналіз судової практики свідчить, що справи про встановлення та оспорування батьківства – це досить поширена категорія цивільних спорів. Визначення батьківства за

рішенням суду проводиться за наявності спору щодо особи, яка є батьком дитини. Ситуації, коли встановлення батьківства у судовому порядку мають місце, коли чоловік не визнає себе батьком дитини або, навпаки, чоловік вважає себе батьком дитини, а цей факт оспорується. Предметом доказування у справах про визнання батьківства є наявність кровного споріднення між особою, яку мати або сам заявник вважає батьком дитини, а у справах про оспорування батьківства – відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною. Сімейний кодекс України, який набрав чинності 1 квітня 2004 року змінив порядок встановлення походження дитини, народженої поза шлюбом, особливо щодо судового порядку визнання батьківства. Так відповідно до ст. 128 СК України підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

Що стосується відомостей, які засвідчують походження дитини від певної особи, зібраних відповідно до ЦПК України, то вони можуть бути підтверджені різними засобами доказування. Відповідно до ст. 57 ЦПК України наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, встановлюється на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Докази надаються на засадах змагальності, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Суд оцінює подані сторонами докази за своїм внутрішнім переконанням. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Такі положення цивільно-процесуального права нерідко суперечать інтересам сторін у спорах про батьківство, оскільки матеріально-правовий факт походження дитини містить спеціальні елементи, які можуть бути оцінені як біологічні та які традиційними доказами, наприклад, поясненнями сторін, показаннями свідків, письмовими доказами тощо, встановити вкрай важко. Висновок експерта в такому випадку є необхідним доказом, хоча суд оцінює його відповідно до загальних правил.

Стан дослідження. Зважаючи на важливість висновків експертів як засобу доказування, проблеми використання його в цивільному процесі завжди перебували у центрі уваги науковців. Загальнотеоретичним положенням застосування спеціальних знань у цивільному судочинстві приділяли увагу М. М. Бородін, А. Г. Давтян, В. А. Кройтор, Л. І. Лідуашвілі, Т. В. Сахнова, М. К. Треушніков та ін. Проте питання значення висновку експерта у спорах про батьківство в науковій літературі з цивільного процесуального права досліджено недостатньо.

Метою цієї статті є встановлення значення висновку експерта у справах про встановлення або оспорування батьківства та розробка

рекомендацій щодо можливостей усунення протиріч між законодавчими положеннями про оцінку доказів та інтересами сторін у таких справах.

Виклад основного матеріалу Традиційно спори про батьківство можуть полягати:

1) у його визнанні:

а) за відсутності спільної заяви жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою (ст. 128 СК України);

б) за заявою особи, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, який записаний батьком дитини (ст. 129 СК України);

2) у його оспорюванні – якщо особа записана батьком дитини відповідно до ст. 122, 124, 126 СК України (ст. 136, 138 СК України).

У справах про визнання батьківства предметом доказування є наявність кровного споріднення між чоловіком і дитиною, а у справах про його оспорювання – відсутність кровного споріднення між чоловіком, який записаний батьком дитини, та дитиною.

Підставою для визнання батьківства можуть бути будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи. Таке положення міститься у ч. 2 ст. 128 СК України, проте є підстави вважати, що воно також має поширюватись і на випадки оспорювання батьківства, а не лише на випадки його визнання, оскільки справи про оспорювання батьківства теж розглядаються у порядку позовного цивільного провадження, а норми щодо засобів доказування є загальними для всіх таких справ.

Відповідно до ч. 2 ст. 57 ЦПК України відомості, що посвідчують походження дитини від певної особи, встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. Проте питання походження дитини тісно пов'язані з таємницею особистого життя жінки та чоловіка, і такі засоби доказування, як свідчення свідків, письмові докази, звуко- і відеозаписи, надати досить важко. З огляду на це виникає потреба у застосуванні спеціальних знань у формі судової експертизи для вирішення питання про наявність чи відсутність кровного споріднення між дитиною та чоловіком.

Відповідно до ст. 1 закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду. Серед усіх видів спеціальних знань, які можуть бути застосовані під час судового розгляду цивільної справи, вона посідає важливе місце, оскільки фактичні дані, одержані за результатами судової експертизи та викладені в її висновку, можуть мати суттєве значення для правильно-го вирішення справи [3, с. 115].

Відповідно до ст. 143 ЦПК України експертиза призначається за заявою сторін, які беруть участь у справі. У разі, коли необхідність експертного висновку обумовлена обставинами, викладеними у позовній заяві, чи поданими доказами, суддя має призначати експертизу, як правило, під час підготовки справи до судового розгляду, враховуючи при цьому думку осіб, які беруть участь у справі.

Якщо питання про необхідність призначення експертизи виникне під час судового розгляду справи, суду необхідно з'ясувати можливість проведення її в судовому засіданні та викликати того ж експерта, який проводив експертизу, а якщо експертиза не проводилась – іншу особу, яка має необхідні спеціальні знання.

Особи, які беруть участь у справі, мають право:

- домовитися про залучення експертів певних осіб;
- дати суду питання, на які потрібні відповіді експерта;
- просити суд провести експертизу у відповідній судово-експертній установі, доручити її конкретному експерту;
- заявляти відвід експерту;
- давати пояснення експерту;
- знайомитися з висновком експерта;
- просити суд призначити повторну, додаткову, комісійну або комплексну експертизу тощо.

Суд призначає експертизу ухвалою, в якій визначає кількість і зміст питань, за якими може бути проведена експертиза.

До судових експертиз, які найчастіше проводяться під час вирішення спорів про батьківство, належать експертиза крові та інших виділень людини та генетична експертиза. Особливостями проведення цих видів експертиз є, по-перше, те, що вони не можуть проводитись безпосередньо в залі судового засідання, оскільки їх проведення потребує додаткового обладнання та матеріалів. По-друге, для проведення суд має визначити об'єкти та матеріали, що підлягають направленню на експертизу, і вирішити питання щодо відібрання відповідних зразків.

Зразки, необхідні для експертного дослідження, – це достовірно належні певній особі зразки почерку, відбитки пальців рук, ступнів, зіптки зубів, взуття, проби крові, слини тощо, які використовують як порівняльні матеріали під час експертного дослідження рукописів, предметів зі слідами рук, ніг, зубів, документів та інших об'єктів. Питання про відібрання зразків анатомічних матеріалів людини у справах про визнання та оспорування батьківства викликає деякі труднощі, оскільки з одного боку пов'язане з вольовою поведінкою людини, яка може бути спрямована як на надання таких зразків, так і на ухилення від цього, а з іншого – не є вирішеним процесуальним законодавством.

Однією з гарантій попередження ухилення від надання зразків для експертного дослідження у спорах про батьківство є положення ст. 146 ЦПК України, відповідно до якої у разі ухилення особи, яка

бере участь у справі, від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто з цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні. У разі ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства суд має право постановити ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи.

Із зазначених положень зрозуміло, що суд може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні у разі ухилення особи, яка бере участь у справі, від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі за наявності певних умов:

- 1) якщо без надання особою, яка бере участь у справі, певних матеріалів для дослідження провести експертизу буде неможливо;
- 2) якщо здійснюється проведення не судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства.

Таким чином законодавець, по-перше, наголошує на важливості проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, а, по-друге, ставить вирішення справи про визнання батьківства в залежність від волі відповідача, який має надати свій біологічний матеріал на дослідження експертові. Як свідчить практика, особи, які дійсно є батьками дитини, досить часто вдаються до ухилення від проведення експертизи, спрямованої на встановлення кровного споріднення між ними та дитиною, і суд відмовляє жінкам у позовах про визнання батьківства за недоведеністю. З огляду на це, вважаємо за необхідне ч. 2 ст. 146 ЦПК України виключити за недоцільністю. Тим більше, що у таких справах примусовий привід на проведення експертизи майже не застосовується.

Експерт дає свій мотивований висновок у письмовій формі, який приєднується до справи і оголошується в судовому засіданні. Для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання як судом, так і особами, які беруть участь у справі. Викладені письмово і підписані експертом роз'яснення та доповнення висновку приєднуються до справи.

Завданням та проміжною метою суду є оцінка висновку експерта та факту, для встановлення якого була призначена експертиза. У науковій літературі відзначається, що висновок експерта – це єдність фактичних даних і форми їх вираження зовні. При цьому і форма, і зміст є однаково важливими під час визначення доказової сили висновку експерта [5, с. 59–60].

Відповідно до п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» під час перевірки й оцінки експертного висновку суд повинен з'ясувати:

- чи було додержано вимоги законодавства під час призначення та проведення експертизи;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;
- компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;
- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

Підставою виникнення правовідносин щодо експертизи в цивільному процесі є юридичні факти – процесуальні дії, головною з яких є ухвала суду про призначення експертизи. Без цього документа виникнення зазначених правовідносин неможливе. Тобто неможливо за межами цивільного процесу отримати висновок експерта як судовий доказ у справі. Більше того, навіть дії в межах судового процесу, але вчинені з порушенням тих чи інших норм про призначення, проведення експертизи та оцінку висновку експерта судом позбавляють висновок експерта доказової сили [1, с. 27]. Відповідно, висновок експерта як самостійний судовий доказ може бути лише результатом судової експертизи, призначеної та проведеної в суворій відповідності до правил процесуального законодавства. Експертний висновок, отриманий поза процесом або з порушенням вимог щодо форми, статусу судового доказу не набуває [2, с. 35].

Визнання висновку експерта джерелом доказів зобов'язує суд звернути увагу на особистість експерта: оцінити його кваліфікацію, встановити наявність або відсутність особистої зацікавленості та інші дані. Основними завданнями щодо оцінки компетентності експерта є дослідження питань, які були поставлені перед експертом, та віднесення їх до тих чи інших галузей знань, ознайомлення з даними, які характеризують експерта як спеціаліста у певній галузі знань.

Оцінюючи висновки експерта, суд під час формування внутрішнього переконання спирається не тільки на інформацію, яку отримує з висновку експерта, але й на надійність самого експерта як джерела доведення, його професійні спеціальні знання, організацію, співробітником якої є експерт, та інші фактори. Для оцінки висновків експерта судом також є важливими поведінка експерта та обґрунтування його позиції щодо поставлених на дослідження запитань. Ці фактори можуть виявитися під час безпосереднього ознайомлення суду з висновками експерта, які надані ним у висновку, або під час допиту експерта судом чи особами, які беруть участь у справі. Таким чином, на результат оцінки експертного висновку впливає і особистий фактор [4, с. 34].

Висновок експерта оцінюється також з точки зору того, чи не вийшов він за межі своєї компетенції [6, с. 61]. З цього приводу привертає до себе увагу положення ч. 5 ст. 147 ЦПК України, відповідно до якої, якщо експерт під час проведення експертизи встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені запитання, він має право свої міркування про ці обставини включити до свого висновку. Аналізуючи це положення, слід погодитися з думкою К. Б. Рижова, який вважає, що, виходячи за межі поставлених питань, експерт не може визначити процесуальну значущість фактів, які не фігурували у питаннях експертизи. Самій можливості виходу експерта за межі питань, що йому були поставлені, має передувати вимога суду, який є органом правосуддя і уповноважений встановлювати межі предмета доказування та визначати факти, які можуть мати значення для вирішення справи по суті [4, с. 31].

Під час оцінки достатності поданих експертові об'єктів дослідження, на наш погляд, пріоритет має не суд, а сам експерт, який призначений для проведення експертизи. Експерт як особа, яка володіє спеціальними знаннями, має оцінити обсяг зразків, що необхідні для експертного дослідження, з урахуванням відомої йому методики дослідження ще до початку здійснення відповідних досліджень.

Доказове значення висновку експерта визначається об'єктивними якостями, тобто обґрунтованістю, повнотою та переконливістю. Він має бути належним чином мотивованим, що складає процесуальну гарантію його обґрунтованості, а це, у свою чергу, гарантує його достовірність. Якщо суд не згоден з висновком експерта, то він має право своєю ухвалою призначити додаткову або повторну експертизу. Незгода суду з висновком експерта повинна бути мотивована в рішенні або ухвалі.

Отже, хоча висновок експерта для суду не є обов'язковим і оцінюється судом за правилами, встановленими ст. 212 ЦПК України, у справах про встановлення чи оспорування батьківства він має особливе, вирішальне значення. Він містить дані спеціального характеру, які тісно пов'язані з предметом доказування, і не може бути замінений ніякими іншими засобами доказування, оскільки вони не містять достатньої інформації. А це вимагає застосування спеціальних знань. З огляду на це, на наш погляд, необхідно внести зміни до ст. 145 ЦПК України, доповнивши її п. 4 такого змісту: «Призначення експертизи є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї зі сторін, якщо у справі необхідно встановити наявність або відсутність кровного споріднення між чоловіком і дитиною».

Висновок. Спори про батьківство – це особлива категорія справ, у якій досить часто як засіб доказування застосовується висновок експерта. Через те, що предмет доказування у таких справах має біологічну природу й обставини справи, на які посилаються сторони в обґрунтуванні своїх позовних вимог, не є очевидними, висновок експерта тут має вирішальне значення.

Список використаних джерел: 1. Мохов А. А. Правила допустимости доказательств в гражданском процессе России и их применение в судебной практике / А. А. Мохов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2002. – № 11. – С. 26–29. 2. Мохов А.А. Специфика экспертного заключения как судебного доказательства / А. А. Мохов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2003. – № 9. – С. 35–38. 3. Паліюк В. П. Оцінка висновків експерта судом при розгляді цивільних справ / В. П. Паліюк // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяч. 85-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (11–12 листоп. 2008 р.). – Харків : [ХНДІСЕ, 2008]. – С. 114–119. 4. Рыжов К. В. Оценка заключения эксперта судом в гражданском процессе / К. В. Ріжов // Известия вузов. Правоведение. – 2009. – № 4 (285). – С. 29–36. 5. Сахнова Т. В. Экспертиза в суде по гражданским делам : учеб.-метод. пособие / Т. В. Сахнова. – М. : БЕК, 1997. – 278 с. 6. Ус И. И. Особенности оценки заключения эксперта / И. И. Ус // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2008. – Вип. 8. – С. 57–65.

Надійшла до редколегії 17.03.2016

Супрун Т. С. Заключение эксперта по делам об установлении и оспаривании отцовства

На основании анализа судебной практики по делам о признании и оспаривании отцовства исследовано значение заключения эксперта как средства доказывания. Раскрыты особенности оценки заключения эксперта судом при рассмотрении таких дел. Сделан вывод, что хотя заключение эксперта не имеет для суда заранее установленного значения и оценивается им в совокупности с другими доказательствами, здесь оно имеет решающее значение, поскольку предмет доказывания по таким делам имеет биологическую природу, а обстоятельства дела, на которые ссылаются стороны в обоснование своих исковых требований, не являются очевидными.

Ключевые слова: заключение эксперта, оспаривание отцовства, признание отцовства, судебная экспертиза, доказательства, доказывание, оценка доказательств судом, допустимость доказательств, относимость доказательств, достоверность доказательств.

Suprun T. S. The expert opinion in cases of establishing and challenging paternity

Based on the analysis of judicial practice in cases of recognition or contesting paternity the author has researched the value of expert opinion as a mean of proving. The features of expert opinion's evaluation by the court, while considering such cases, have been revealed. The author argues that the probative value of expert opinion is determined by objective qualities that is, by validity, completeness and credibility. It must be properly motivated, which is a procedural guarantee of its validity, and this, in turn, guarantees its authenticity. If the court does not agree with the expert opinion, it has the right to appoint by its ruling, additional or repeated expertise. Disagreement of the court with the expert opinion must be motivated in the decision or order.

It is also noted that the admission of the expert opinion as a source of evidence oblige the court to draw attention to the expert's personality, to assess his qualification, to establish the presence or absence of personal interest and other data. The main tasks to assess the competence of experts are: research of issues that were put to the expert, and assigning them to different areas of knowledge; familiarization with data that characterize the expert as a specialist in a particular field of study.

It is summed up that although the expert opinion has no pre-set value for the court and evaluated in conjunction with other evidence, it is crucial, because the object of proving in these cases has a biological nature; and circumstances of the case, which referred by the parties to justify their claims, is not obvious.

Keywords: expert opinion, contesting paternity, recognition of paternity, forensic expertise, evidence, proving, assessment of evidence by the court, admissibility of evidence, relevance of evidence, reliability of evidence.

